

*Ганчарова-Цынкевіч Т.У.
(г. Мінск, Беларусь)*

ІДЭЙНА-ЭСТЭТЫЧНЫЯ ВЫТОКІ ФАЛЬКЛОРНЫХ МАТывАЎ У ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЕ ЗМІТРАКА БЯДУЛІ

Змітрок Бядуля сваю літаратурную дзейнасць пачаў на пачатку ХХстагоддзя. Ён з дзяцінства назаўсёды палюбіў народную паэзію, быў адным з самых актыўных яе збіральнікаў і папулярызатараў. Паэт быў апантана захоплены цудам беларускага фальклору: казкі, міфы, легенды, паданні, песні. Ужо ў вершаваных спробах сваёй творчасці Змітрок Бядуля паэтызаваў вобразы народнага песняра, народных музычных інструментаў (“Пясняр”, “Гуслі-самаграйкі”, “Гусяр”). Народныя песні прыгожыя сваім натуральным, прыгожым характам, якое тоіцца ў сіле пачуцця і глыбіні думкі. Творы фальклорных жанраў валодаюць магічнымі чарамі эмацыянальнага ўздзеяння, таму што надзелены высакародным, чалавечым зместам, нясуць у сабе самае дарагое з таго, што напаўняе душу, чым яна жыве і жывіцца. Зм. Бядуля, арыентуючыся на народна-песенны струмень у вершы “Гусяр”, стварае вобраз старога музыкі:

А Змітра старога // Не тэбе прасіці // На гутаркі-сходы. // Прыходзіць ён першым, // Выходзіць апошнім. // Ён добра ўсё знае: // Як рэчка спявае, // Як стогнуць сыр-боры, // Як зоркі мільгаюць, // Як родзіцца траўка, // Як неба ў пажары, // Мяцеж апранае, // Як плача дзяўчынка // Па хлопцу па любым, ... // Як гора-нядолю // Ратай спаткае... [1, с. 85].

Багаты паэтычны падтэкст стаіць за элементарна простымі радкамі. Аўтар выяўляе глыбіню пачуццяў і думак лірычнага героя з дапамогай мастацкай вобразнасці. Як і ў народнай песні, аўтар падае надзвычай сціслыя бытавыя малюнкi толькі штрыхамі, але штрыхі і дэталі надзвычай дакладныя, ёмістыя, вывераныя. А гэта ўсё нацыянальна каларытнае, тыпова беларускае. Так: і рэчка, і бары, і зоркі, і траўка – гэта Беларусь, гэта наша, з маленства знаёмая і любімая прырода. А на фоне блізкіх кожнаму сэрцу прыкмет жыцця і быту беларускай вёскі зварот да сацыяльнай праблематыкі: “... гора-нядолю // Ратай спаткае” [1, с. 85].

Стыхія народнай песні – гэта акіян вобразнасці і экспрэсіі, колераў, гукаў, фарбаў, якая ўвабрала ў сябе і захавала памяць пакаленняў, вопыт народа. Сэнсавая і эмацыянальна-вобразная прастора фальклорнай песні бязмежная. У ёй месціцца цэлы свет. Зм. Бядуля ў сваім вершы “Гусяр” выкарыстоўвае як рытміка-інтанацыйную народна-песенную арганізацыю, так і традыцыйныя двайныя эпітаты, якія маюць сінанімічны характар: сыр-бор, гора-нядоля, радасць-шчасце; метафары і інш.

Беларускі мастак слова захапляўся народнай песняй, якая ўяўлялася хвалістым морам, якое мяняецца і некуды бяжыць (“Начлежнікі пяюць”). Таму не выпадкова на маладога Бядулю аказала ўплыў дэкадэнцкая літаратура. Паэта вабяць хістка, часам прывідныя з’явы жыцця.

Пяюць начлежнікі... Песня плыве не вядома адкуль. Усё таёмна і казачна. Бядулевы імпрэсіяністычныя вершы можна разглядаць як праявы сімвалізму ў беларускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя. Так, у вершы “Абліта ззяннем росная паляна...”, як і ў творах сімвалістаў пануе эстэтычны пачатак:

Абліта ззяннем зорак росная паляна. // Застыў на мгненне ценяў
чулы зарасняк. // З-пад шыза-дымнай хмары круглы месяц глянуў, // У
рэчку кінуў-сыпнуў бірузовы смак [1, с. 33].

Цэлую галерэю падобных вобразаў-сімвалаў, вобразаў-дэталей мы сустрэнем у вершах “Вісіць серп залаты над спалоханым борам...”, “Лезе ў вочы ззянне месяца...”, “Рэчка зыбіць сваю зыбку...”, “Палумесяц арэ залатыя барозны...”, “Б’ецца восень халодная ў рэчку шыбу...” і інш.

Вершы Зм. Бядулі перадаюць красу беларускай прыроды, уражваючы тонкімі адценнямі гукаў і фарбаў навакольнай рэчаіснасці:

Вісіць снежная ноч, вісіць лютая ноч // Сівай футрай над пушчай
кашлатаю. // Белым пер’ем снягі, белым сырам снягі, // Доля-горы пад
снежнымі шатамі [1, с. 21].

Пара сімвалізму ў беларускай літаратуры прайшла вельмі хутка, не выйшаўшы за межы першага дзесяцігоддзя ХХ стагоддзя. Таму вершы-імпрэсіі Зм. Бядулі неацэнны ўклад у гісторыю нацыянальнай паэзіі. Творы паэта ўражваюць музычнасцю і разнастайнасцю ў іх тэм – ноч, раніца, зіма, лета, восень, вясна, рэчка, крыніца, месяц, зоркі, туман, снег, дождж і інш. Вершы зіхаюць яркімі народнымі метафарамі, эпітатамі, параўнаннямі:

Яшчэ бялікі касагоры, // Ад снежных плямаў пара йшла... //
...Рачулки морщилися ў пене, // У крыгі сінія плылі... //...Пад сонцам
грэліся бярозы // У белым тонкім палатне. // І зелянелі вербалозы, // І за
гарой папар чарнеў [1, с. 29].

Імпрэсіяністычныя вершы Зм. Бядулі хоць і адыходзяць ад традыцыйнай народна-песеннай вобразнасці, але ўзбагачаюць паэтычную палітру аўтара асацыятыўнасцю і шматзначнасцю. А гэта толькі падкрэслівае мастацкія вартасці творчасці паэта. Спынімся на вершах “Песня” (“Як бы плача хто ў лагчыне”), “Брат з сястрой”, “Лугам-лугам зеляненькім”, “Песня” (“О, сонейка так яснае...”), якія па зместу і форме нагадваюць народную паэзію. Тут распрацоўваюцца лірычныя песенныя матывы аб каханні, аб дзявочай нядолі, аб смерці на полі бою і выкарыстоўваюцца вусна-паэтычныя вобразы і прыёмы:

...А саколк, а Міхалка, // Хоць бядак, але прыгожы. // Сэрца рвецца
на кавалкі, // Вочы мутныя ад слёз. // А тым часам родны бацька // На

дачку, як воўк, глядзіць. // “Мая воля, каб це качка! // Пойдзеш, гадзіна!” – крычыць [1, с. 61].

Вышэй адзначаныя творы Зм. Бядулі падобныя да народнай лірычнай песні, дзе выказваюцца самыя розныя чалавечыя пачуцці: любоў і нянавісць, радасць і смутак, весялосць і горыч, ласка і гнеў, спагада і папрок і г.д. Вельмі часта змест песні, канкрэтныя сюжэтныя сітуацыі вымагаюць павышэння тону. У такім выпадку ў песні з’яўляюцца клічныя інтанацыі. У прыведзеным урыўку з верша “Песня” (“Як бы плача хто ў лагчыне!”) гэта добра відаць. Такія інтанацыі характэрны для купальскіх песень. Многія народныя песні пачынаюцца воклічамі. Нешта падобнае назіраецца і ў творы Зм. Бядулі “Як бы плача хто ў лагчыне!” [1, с. 61]. Паэт ужывае таксама і характэрныя для народна-песеннага сінтаксісу супраціўныя злучнікі як – бы, а: а тым часам; а саколкі; а Міхалка; а муж глядзіць. Усё гэта яшчэ раз падкрэслівае сапраўднае паэтычнае майстэрства аўтара, які віртуозна валодае ўласцівай народу-моватворцу чуйнасцю да слова і яго месца ў сказе, да музыкі фразы і радка. Да вершаў народна-песеннага складу Зм. Бядулі блізка стаіць яго лірычныя абразкі. Мастак слова добра ведаў Біблію з яе старажытнымі гісторыямі, паданнямі, легендамі, ведаў ён таксама і народныя казкі, паганскія міфы. Яго ўсё жыццё вабіла фантастычнае і таямнічае. Пад уплывам гэтых напластаванняў Зм. Бядуля стварае рэалістычныя апавяданні, якія ярка адлюстроўваюць жыццё беларускай вёскі. Малюючы тыповыя карціны галечы і пакут, пісьменнік творча выкарыстоўваў народныя хаўтурныя галашэнні (“Тулягі”), замовы (“Гора ўдавы Сымоніхі”) і асабліва прыказкі (“Сымон”, “На Каляды к сьнегу”, “Пяць лыжак заціркі”, “Умарыўся”, “Летапісцы”). Гэтыя фальклорныя матэрыялы ўжыты пісьменнікам для больш дакладнага і выразнага выражэння ідэйнай задумы твораў.

Трэба адзначыць апавяданні “Сон Анупрэя” і “Панас на небе”, у якіх арыгінальна распрацаваны тэмы народных легенд аб тым, як просты чалавек заняў пачэснае месца ў раі (аналогія казкі “П’яніца ў рай пападае”). Пісьменнік выказвае ў гэтых творах народную ацэнку высокіх якасцей людзей працы.

Асобнае месца ў творчасці Зм. Бядулі займае казка “Ратай”. Яна ўяўляе сабой пераапрацоўку японскай літаратурнай казкі аб памешчыку. У ёй праслаўляецца стваральная праца людзей, якая з’яўляецца асновай жыцця. Такім чынам, пісьменнік звяртаўся не толькі да беларускага, але і да фальклору іншых народаў, узбагачаючы нацыянальную слаvesную культуру. Гады вучобы ў хедэры і ешыбоце прывілі Зм. Бядулю цікавасць да ўсяго таямнічага, дзіўнага, неразгаданага ў жыцці. Таму лагічным вынікам з’яўляецца яго цяга да незвычайнага. Многія творы цалкам пабудаваны на фальклорных і этнаграфічных матэрыялах (“Адплата пану”, “Палескія байкі”, “Ярыла”).

Паэма “Адплата пану” мае падзагаловак “З часоў паншчыны”. У творы распрацаваны матывы народных казак і паданняў аб агідных паводзінах памешчыкаў у дачыненні да сялян. Такіх казак і паданняў нямала ў зборніку А.К. Сержпутоўскага «Сказки и рассказы белоруссов-полешуков» (1911г.). Відаць, гэтым зборнікам карыстаўся Зм. Бядуля, асабліва пры стварэнні паэм “Адплата пану” і “Палескія байкі”. У паэме “Адплата пану” малюецца вобраз агіднага старога і сляпога распусніка-пана, які час ад часу наладжваў “жудасныя балі”:

Пан сляпы, а заўжды знае, // Дзе дзяўчына маладая, // Дзе красуня-маладуха, – ... // Згоніць пан усіх дзяўчат; // Корміць мясам, поіць мёдам ... [1, с. 243].

Падобнае апісанне “панскіх баляў” нагадвае народную казку “Жаліслівая пані”. У ёй расказваецца аб жорсткай памешчыцы, якая таксама загадала сагнаць з усёй вёскі маладых мужчын, жанчын, дзевак, напаіла іх гарэлкай, наняла музыку і зрабіла забаву. Зм. Бядуля не абмяжоўваецца ў сваім творы толькі выкрыццём бесчалавечных парадкаў у адносінах да прыгоннага люду, ён ідзе далей: паказвае актыўны пратэст народа.

Паэма “Палескія байкі”, напісаная ў 1922 годзе, пазней дапрацоўвалася і рэдагавалася. Пры напісанні твора аўтар выкарыстаў багаты фальклор Палесся: павер’і, казачныя сюжэты, паданні, легенды. Для Бядулі міф цалкам зліваўся з паэзіяй народа, з яго рэлігійнымі вераваннямі, уяўленнямі старажытных продкаў аб прыродзе.

Народна-паэтычныя творы падобнага роду шырока бытавалі сярод насельніцтва беларускага Палесся. Непраходныя лясы і балоты, няведанне законаў прыроды спрыяла таму, што палешукі стварылі сабе своеасаблівы фантастычны свет, своеасаблівую філасофію добра і зла. Гэты фальклорны матэрыял і лёг у аснову паэмы “Палескія байкі”:

... Крычыць мшала лясун “го-го-го!” у бары. – // Ён лясны гаспадар ганаровы; // У кароне з галля, ў світцы з цёмнай кары// Ён сядзіць на пасадзе дубовым. // Цягне-топіць людзей у вадзе вадзянік, // І русалкі там ладзяць ігрышчы... [1, с. 298].

“Палескія байкі” вызначаюцца высокім паэтычным майстэрствам. У іх захаваны сэнс народных касмаганічных легенд. Зм. Бядуля нібы вяртае паэзію да старажытнай сакральнасці, магіі замоў і заклінанняў. Яго паэзія – гэта своеасаблівая духоўна-мастацкая вера ў цудадзейныя магчымасці слова. У поўнай адпаведнасці з народнай творчасцю паэт у паэме “Палескія байкі” намаляваў вобразы добрага бога і злага чорта. З лёгкім гумарам паказаны ў творы стваральнік Палесся і яго вораг “нячысік”. Гэта відавочна ў такіх раздзелах, як “Што было да стварэння Палесся”, “Бог, чорт і дуда”, “Як бог стварыў Палессе”, “Граючы на дудзе, бог стварыў птушак, звяроў і першага палешука”, “Чорт украў у бога насенне”.

У “Палескіх байках”, як і ў фальклорных творах, чорт і ведзьма ўвасабляюць варожыя народу сілы (“Як чорт стварыў балота”, “Чорт варыць ствуху палешуку на згубу”, “Як парабіліся чартоўскія дарогі і як паляшучка зрабілася ведзьмай”, “Агідныя ўчынкі ведзьмы” і інш.). З імі заадно выступаюць паны і папы. Гэтая думка падкрэсліваецца ў паэме двума раздзеламі: “Палешукі і паны” і “Палешукі і поп”, якія Бядуля ўнёс у свой твор некалькі пазней, каб узмацніць сацыяльнае гучанне твора. У гэтым выпадку аўтар творча скарыстаў фальклорныя матэрыялы – казкі сацыяльнага зместу. У духу народных казак і легенд ён выразіў адвечную мару народа аб яго волі, яго веру ў лепшае будучае (“Плоймы зданяў пануюць над Палессем”).

У 1924 годзе была выдадзена асобнай кніжкай фальклорна-этнаграфічная праца Зм. Бядулі “Вера, паншчына і воля ў беларускіх народных песнях і казках”, дзе даследавалася вусна-паэтычная творчасць. Скарыстаўшы фальклорныя зборнікі П.В. Шэйна, Е.Р. Раманава, А.К. Сержпутоўскага, ён звяртае ўвагу на сацыяльныя матывы народнай міфалогіі. Захапіўшыся цудам і хараством народнай казкі, песні, аўтар піша свой лепшы твор-аповесць “Салавей”.

Сам мастак слова ў пачатку і ў канцы аповесці адзначае, што сюжэт яе падказаны старым дзедам, колішнім галіцкім лакеем, з якім пісьменнік сустракаўся некалі. Гэты дзед расказаў Бядулю шмат паданняў, легенд і казак аб прыгодніцтве. Адна з гэтых легенд апавядала аб таленавітым юнаку, які па-майстэрску перадаваў розныя гукі, і лягла ў аснову аповесці “Салавей”. Гэта аповесць увабрала ў сябе і вусныя паданні, і легенды сведкаў-дзядоў, і матэрыял друкаваных фальклорных зборнікаў, і літаратурныя крыніцы. Праблема мастака і мастацтва хвалявала Зм. Бядулю на працягу ўсяго творчага жыцця. Гэтай праблеме прысвечаны многія яго вершаваныя і прозаічныя творы (“Малітва малога Габрусіка”, “Велікодныя яйкі”, “Бондар” і інш.). Аднак гэта складаная праблема знайшла сваё вырашэнне толькі ў аповесці “Салавей”.

Паказваючы таленавітых прадстаўнікоў народнага мастацтва, Бядуля ў многім арыентаваўся на вусную паэзію. Галоўнага героя аповесці “Салавей”, Сымона, падобна многім героям народных казак, ён надзяліў рэдкімі здольнасцямі падрабляць гукі прыроды і жывых істот. Пісьменнік даводзіць, што той свісцеў па-салаўінаму так, што гукі сыпаліся срэбрам; калі выў воўкам, дык усе навакольныя сабакі ўслед зацягвалі жудасную музыку; калі мяўкаў па-кацінаму, то здавалася, што мяўкаў не адзін кот, а дзесяць. Гэта ўсё напамінае здольнасці герояў народных казак, якія заўсёды выходзяць пераможцамі.

Дарэчы, Сымон-Салавей, калі ўцёк з пенскага палаца ў лес да паўстанцаў, помсціць пану і яго паслугачам, выкарыстоўваючы свае незвычайныя здольнасці: пераапранаецца ў пана, манаха, чорта, падрабляе

галасы і пранікае ў панскія пакоі. Іменна такая форма помсты пану часта сустракаецца ў народных казках (“Пану навука”).

Зм. Бядуля больш чым хто з беларускіх пісьменнікаў захапляўся паганскай міфалогіяй, беларускім фальклорам. Асаблівую ўвагу пісьменніка прыцягвала казка, яе фантастычна-таемная загадкаваць.

Літаратура:

- 1) Бядуля, Зм. Збор твораў у 4-х т. / Зм. Бядуля. – Мінск : Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1952. – 2 т. – 444 с.
- 2) Навуменка, І. Змітрок Бядуля / І. Навуменка. – Мінск : Беларуская навука, 2004. – 227 с.
- 3) Лойка, А. Беларуская паэзія пачатку ХХстагоддзя / А. Лойка. – Мінск : Выдавецтва БДУ імя У.І. Леніна, 1972. – 240 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ